

APIE KULTŪRINIŲ KONCEPTŲ EKSPLIKACIJĄ

Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska

Marijos Kiuri-Sklodovskos universitetas, Liublinas

ORCID: 0000-0003-0008-8690

<https://doi.org/10.15388/VLLP.2020.3>

ANOTACIJA: Pranešimo autorė pagrindinį dėmesį sutelkia į naratyvinio pobūdžio, kolektyvinę tapatybę pamatuojančius „kalbinius fenomenus“. Kalbą laiko žmogui artimiausiu fenomenu ir reikšmingiausiu visuomeniniu faktu, vienu esminių kolektyvinės tapatybės kūrimo elementų. „Realybę interpretuojančių naratyvų“ sąvoką autorė sieja su subjekto audžiamu pasakojimu apie pasaulį ir jo objektus, įgyjančiu daugiau ar mažiau įtvirtintų nuomonių apie pasaulį pavidalą. Taip plėtojamas pasakojimas – subjekto pasaulio interpretacija, eksplikuojama kognityvinės definicijos forma.

Per trisdešimt „naudojimosi“ kognityvine definicija metų gimė dvi esminės etnolingvistinio aprašo rūšys: holistinis (integruotasis) ir separacinis (izoliuotasis). Pirmasis pasirinktas „Liaudies stereotipų ir simbolių žodyno“ (le. *Słownik stereotypów i symboli ludowych*) sudarytojų, antrąjį pasitelkė „Slavų ir jų kaimynų aksiologinio žodyno“ (le. *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*) autoriai. Abu atskleidžia iškelia objektų mentalinių vaizdų (stereotipų / konceptų) priklausymą tam tikram sąsajiniam tinklui, kurio atkūrimas sykiu suteikia prieigą prie tiriamų kalbų ir kultūrų pagrindą sudarančios aksiologinės sistemos. Pranešime sąvokų įtinklinimas parodomas pasitelkiant ROŽĖS (le. RÓŻA) ir LAISVĖS (le. WOLNOŚĆ) vaizdo lenkų kalboje ir kultūroje pavyzdžius.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: etnolingvistika, kultūrinis konceptas, stereotipas, kognityvinė definicija

---

1. Etnolingvistika kaip tapatybes tirianti disciplina

Etnolingvistika, kurios pagrindinis tyrimo objektas yra kalbos ir kultūros sąsaja, vis dažniau, kaip kad kitos žmogaus pažintinius gebėjimus ir kultūrą tiriančios mokslo atšakos (kognityvistika, visuomeninė psichologija, sąmonės psichologija, žinių sociologija, atminties sociologija, istoriografija, diskurso archeologija), pradedama priskirti kolektyvines tapatybes ir pasaulį interpretuojančius naratyvus tiriančioms disciplinoms. Wojciechas Chlebda (2010, 10), savo darbuose ypač pabrėžęs būtent šią disciplinos funkciją, etnolingvistikos kaip tapatybes tiriančio mokslo pobūdį pagrindė teigdamas, kad:

„Dinamiška lenkų etnolingvistikos raida lėmė, kad per kelerius pastaruosius metus jos objektą apibrėžiame dar ryškiau: štai etnolingvistika yra *per se* vienu iš tapatybes tiriančių mokslų, nes savo programoje apima semiotinio trikampio apibrėžtą plotmę: „kultūra – tapatybė – atmintis“; su prielaida, kad jungiamoji šių trijų fenomenų grandis yra būtent kalba – tiek *parole*, tiek *langue* perspektyvoje, kaip sistema ir tekstas.“ (Chlebda 2010, 40; plg. Bartmiński, Chlebda 2008, 11–12)

Etnolingvistikos kaip tapatybes tiriančio mokslo suvokimo pėdsakų randama Aleksandros Niewiaros monografijoje *Kształty polskiej tożsamości. Potoczny dyskurs narodowy w perspektywie etnolingwistycznej (XVI–XX w.)* (2009) ir Małgorzatos Misiak monografijoje *Tożsamość kulturowo-językowa Łemków w ujęciu etnolingwistycznym* (2018). Pirmojoje, analizuojant lenko autostereotipą, jo identifikacijos būdus, „mentaliųjų žemėlapių“ transformacijas ir kolektyvinio laiko konceptualizaciją, atkuriamas „kolektyvinis lenkų ‘pasakojimas’ apie lenkiškumą, tapomas lenkiškumo esmės vaizdas ir įsivaizdavimas, formuojama pati lenkiškumo kategorija – idėjinė, mentalinė, kultūrinė, diskursinė“ (Niewiara 2009, 12), antrojoje – užduodamas klausimas, ką reiškia būti lemku¹, ir surinktų prisiminimų pagrindu siekiama atkurti „naratorių mentalinį pasaulį pamatuojančius įsivaizdavimus, įsitikinimus, nuomones ir vertybes“; parodyti jų tarpusavio ryšius ir sudėti į vientisą struktūrą (Misiak 2018, 9).

Kolektyvinė tapatybė etnolingvistikos (interpretuojamos remiantis W. Chlebdos, A. Niewiaros ir M. Misiak darbais) rėmuose suvokiama kaip „iš tam tikros bendruomenės narių individualių tapatybių abstrahuota bendra jų autoidentifikacijos dalis“ ir mentalinis konstruktas, prieinamas per tarpusavyje papildančius ir „išoriškai“ kalbos faktoose pasireiškiančius vaizdus (Bartmiński, Chlebda 2008, 12). Tapatybė – bendruomenės puoselėjamos vertybės ir įsitikinimai bei juos atitinkantys simboliai. Juos tiriant, geriausių rezultatų pasiekti galima tuo atveju, kai šio tyrimo objektu tampa kalbinės struktūros ir tekstiniai naratyvai (Chlebda 2010). Taip profiliojant etnolingvistiką, keliami klausimai apie tapatybę pamatuojančius kalbinius fenomenus, jos tyrimo metodus ir duomenų šaltinius, kurių pagrindu rekonstruojami kolektyvinės tapatybės indikatoriai.

Žurnalo *Etnolingwistyka* 29-ame tome paskelbtame tekste kėliau klausimą apie etnolingvistikos atžvilgiu reikšmingus duomenų tipus. Šiame pranešime dėmesį sutelkiu į kolektyvinės tapatybės pamatą sudarančius naratyvinio pobūdžio „kalbinius fenomenus“. Sekdama Renatos Grzegorzczakowow mintimi, kalbą laikau „giliausiai žmogiškuoju, bemaž žmogiškumą apibrėžiančiu, fenomenu“ (Grzegorzczakowa 2007, 1999–2000) ir vienu esminių visuomeninių faktų, veikiančių kolektyvinės tapatybės formavimosi procesą: tapatybė gali būti reiškiamą kalba ir lygiai taip pat atkuriamą kalbinių duomenų pagrindu.

---

1 Lemkai – viena iš rytų slavų etninių grupių.

2. Naratyvinė kalbinių faktų (tekstų ir kitų vienetų) prigimtis

Viena dažniausiai šių dienų moksle taikomų tapatybės tyrimo perspektyvų yra naratyvai. Pastarieji paprastai siejami su tam tikrais pasakojimais, kuriuos individas ir grupė perima ir kuriuos ima laikyti savo istorine realybe (Riceur 2008, 354). Naratyvas tai ypatinga realybės suvokimo ir vaizdavimo forma (Trzebiński 2002):

„Mes dvejopu būdu panyrame į naratyviškai sutvarkytą realybę: pasaulį patiriame tiesiogiai kaip tam tikrą istorijos tęsinį, bet tuo pat metu įgyjame žinių apie pasaulį „iš antrųjų rankų“ – iš kitų, jų fiktyviai ar realiai patirtas istorijas perteikiančių pasakojimų pavidalu.“ (Trzebiński 2014, 36)²

Kultūrologas Wojciechas Burszta taip išdėstė naratyvo esmę:

„Naratyvas gali būti suvokiamas kaip pasakojimas apie laikinųjų įvykių seriją, kuriamas (įvairiose terpėse, bet svarbiausia – kalboje) tokiu būdu, kad parodytų pateiktos sekos prasmę ir svarbą – konkrečią istoriją arba intrigą. Naratyvinės struktūros numato dviejų ar daugiau informacijos vienetų seką (įvykius, psichines būsenas, žmonių grupes, iš tikrųjų viską, ką tikslingai ir sąmoningai sugebame išskirti), kuriai pasikeitus, pasikeičia ir pats naratyvo aiškinimas. Seka yra tas elementas, kuris naratyvą atskiria nuo kitų pasaulio pristatymo būdų – nuo abstrakčiosios „teorijos“, „jausmų“ trumpalaikiškumo, jutiminių patyrimų vienalaikiškumo, prie semantinio „metaforos“ turinio ar „modelio“ nekintamumo.

Naratyvas suteikia pasauliui laikinumo. Tai į nuoseklumo išreiškimą laike orientuota forma. Naratyvas tai visų pirma įsitikinimas ir pripažinimas, kad žmogaus elgesys negali būti suvokiamas atskirai nuo konteksto. Šiuo atveju kalbama apie asmens veiklos intencijas, bet ir – kas itin svarbu – socialinį šios veiklos kontekstą.“ (Burszta 2014, 21)

Mane dominančiame kontekste naratyvu vadinu ne tiek į biografijos ir (ar) istorijos rėmus ir „kalbėjimo tinklą“ išpaustą pasakojimo formą, bet veikiau subjekto sekamą pasakojimą apie pasaulį ir jo sudedamuosius, perteikiamą daugiau ar mažiau įtvirtintų nuomonių apie pasaulį rinkiniu, įgyjančiu kognityvinės definicijos pavidalą. Toks naratyvų (o tiksliau realybę interpretuojančių naratyvų) supratimo būdas kultūrinėje lingvistikoje (lenkų etnolingvistikoje) ryškiai siejamas su kognityvinės definicijos sąvoka, o ją prof. Jerzys Bartmiński apibrėžia kaip tokią definicijos rūšį, kurios „pagrindinis tikslas yra parodyti, kaip tam tikrus pasaulio objektus ir reiškinius suvokia kalbinės ir kultūrinės bendruomenės atstovai“, t. y. kokios žinios apie pasaulį, jo kategorizavimą ir vertinimą glūdi tam tikros bendruomenės vartojamoje kalboje“ (Bartmiński 1988, 169). Sekant Liublino etnolingvistikos pradininko pėdomis ir kognityvinės definicijos formulavimo taisyklėmis, aprašuose imta siekti iškelti aikštėn kalba įtvirtintus objekto požymius (relevantiškus tiek kalbos,

---

2 Panašiai naratyvo esmę suvokia ir savo darbuose taiko Dorota Filar (2013).

ties kultūros atžvilgiu), jo kalbinį-kultūrinį vaizdą pamatuojančius bruožus. Taip suvokiamoje definicijoje nuomonės apie pasaulį pateikiamos sakinio ar jo tekstinio ekvivalento forma; išgvildenamos atliekant medžiagos analizę, požymių konjunkcijos (o kartais ir alternacijos) principu jungiamos ir grupuojamos į tam tikrus blokus, etnolingvistikos metodologijoje vadinamus fasetais. Tokio aprašo objektas yra tipinis objektas, o analizės metu suformuluota kognityvinė definicija yra naratyvinio pobūdžio – virsta pasakojimu apie išskirtą pasaulio fragmentą (žr. SLSJ 1980, SSiSL 1996, 1999, 2012; plg. ypač Bartmiński 2011, 2014). Taip suvokiamą naratyvą sudaro stereotipinių (standartinių) motyvų sekvencijos kaip minimalūs reikšmės nustatymo kontekstai (taip vad. diagnostiniai kontekstai). „Stereotipiniai objektų įsivaizdavimai verčiami į ‘scenarius’, parodančius, ką veikia ir (ar) jaučia X-as, kur jis yra, su kuo užmezga ir palaiko ryšį, sąveikauja ir pan., taigi, į tekstines ar ‘tekstą kuriančias’ kategorijas (Niebrzegowska-Bartmińska 2007, 98).

Paskelbus 1988 metais J. Bartmińskiego straipsnį, skirtą kognityvinės definicijos esmei ir principams aptarti, pavadinimu *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa*, ši reikšmės eksplikavimo modelį imta taikyti įvairių kalbinių vienetų aprašuose – pradėdant nuo pavienių leksemų, per sąvokas ir stereotipus (=kultūrinius konceptus), ir baigiant kultūremomis.

Nuo Liaudies kalbinių stereotipų bandomojo sąsiuvinio (SLSJ 1980) ir J. Bartmińskiego straipsnio *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki* (1985) paskelbimo laikų etnolingvistinio aprašo vienetu tapo STEREOTIPAS, pradžioje apibrėžtas kaip įtvirtinta nuomonė apie objektą (Bartmiński 1985), vėliau – sekant Walterio Lippmano idėja – kaip įsivaizdavimas (žmogaus, objekto, daikto, įvykio, reiškinių mentalinis vaizdas, įtvirtintas kalboje, per kalbą prieinamas ir esantis bendruomenės turimų žinių apie pasaulį elementu (Bartmiński 1996, 9)). Taip suvokiamas stereotipas (plg. Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska, *Stereotyp słońca w polszczyźnie ludowej*, 1996; Bartmiński, *Stereotypy mieszkają w języku*, 2007; Bielińska-Gardziel, *Stereotyp rodziny we współczesnym języku polskim*, 2009a) ilgą laiką koegzistavo su VAIZDU (le. obraz) ir PORTRETU (le. portet): *Obraz anioła i diabła w przysłowiach i frazeologizmach* (Kaczan 2005), *Językowe obrazy świata i człowieka w prasie młodzieżowej i alternatywnej* (Kajtoch 2008); *Językowy portret lądu w polskiej kulturze ludowej* (Adamowski 1992), bei žodžio REIKŠME (le. znaczenie): *Wybrane warianty znaczenia słowa we współczesnej polszczyźnie i ich struktura kognitywna* (Mazurkiewicz-Brzozowska 1993).

Objekto pavadinimą ir realų pasaulį jungiantį semantinį koreliatą vadinta įvairiai. Paprastai jis buvo siejamas su SĄVOKA (le. pojęcie), plg. straipsnių, disertacijų, publikacijų, monografijų pavadinimus: Jerzy Bartmiński, *O profilowaniu pojęć w słowniku etnolingwistycznym* (1993a), Urszula Majer-Baranowska, *‘Woda’ – profile pojęcia w polszczyźnie ludowej* (1993), Adam Głaz, *Profilowanie pojęć w tekście a jego nieprzekładalność* (1998), *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich* (Bartmiński red., 1993), Andrzej Maria Lewicki, *Próba profilowania pojęcia „droga”*

na podstawie *idiomaty zmów języka polskiego* (1998), Katarzyna Mosiołek-Kłosińska, *Profile pojęcia „komunizm” (na podstawie wypowiedzi z okresu kampanii wyborczej 1995)* (1998), J. Bartmiński, Grzegorz Żuk, *Pojęcie RÓWNOŚCI i jego profilowanie we współczesnym języku polskim* (2009).

Dirbdami ties *Aksiologiniu slavų ir jų kaimynų leksikonu*, J. Bartmińskis ir W. Chlebda išskyrė stereotipą ir sąvoką bei sutapatino stereotipą ir konceptą:

„Koncepto terminą, kuris pastaruoju metu tampa itin populiarus (plg. Judin 2008; Stefanskij 2011; Gryshkova 2012, 215–228; Jaworska 2012), ir *stereotipo* terminą vartojame sinonimiškai. Tiek *konceptas*, tiek *stereotipas* apima platesnį bruožų rinkinį nei *sąvoka*; ne tik pažintinio, bet ir emotyvinio ir pragmatinio, individualių ir visuomeninių patirčių pamatuotą turinį.“ (Bartmiński, Chlebda 2013, 70–71)

Sąvokos, J. Bartmińskio teigimu, apima „tik pažintinio pobūdžio bruožus: motina yra ‘moteris, kuri pagimdė’, anyta yra ‘vyro motina’; tuo tarpu stereotipas ir (ar) konceptas apima emotyvinio ir pragmatinio pobūdžio turinį, t. y. turtingą kalbinę ir kultūrinę konotaciją: motina yra ‘mylinti’, ‘rūpestinga’, ‘jautri’ ir kt., anyta ‘piktavalė’, ‘nemaloni’ ir kt.“ (Bartmiński 1985). Savo studijoje *Leksem, pojęcie, stereotyp, koncept, znaczenie, idea – propozycja regulacji terminologicznych* Nina Gryshkova taip apibendrina pamąstymus apie vartojamų terminų ir jais žymimų sąvokų skirtumus: „sąvokos yra stabilios, universalios, preciziškos“, „yra pamatuotos konvencijų, bendrųjų susitarimų ir yra sąmoningai reguliuojamos“ (Gryshkova 2012, 226).

Ilgainiui, tobulindamas etnolingvistinio aprašo metodologiją, Leksikono pagrindinis redaktorius ir knygos *Stereotypy mieszkają w języku* autorius pasisakė už *koncepto* terminą ir ėmė pastarąjį laikyti *stereotipo* bei *kalbinio-kultūrinio vaizdo* sinonimu, plg., publikacijų pavadinimus: *Polski językowo-kulturowy obraz DOMU i jego profile* (Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2015), *Koncept PRACY we współczesnej polszczyźnie* (Bartmiński, Brzozowska 2016):

„Pagrindiniai KPV sudedamieji yra *stereotipai* ir *kultūriniai konceptai*. Beje, pastaruoju metu dėl (niekaip neįveikiamo) visuotinio *stereotipo* termino siejimo ir vartojimo, visų pirma, prietarų ir neigiamų nuostatų kontekste, vis dažniau etnolingvistikoje pasitelkiame *konceptą*. Pastarasis, pridėjus prie jo dėmenį *kultūrinis*, tokių sunkumų nesukelia. Yra apibrėžiamas, trumpai tariant, kaip ‘aksiologiškai pamatuota ir savitomis konotacijomis apipinta sąvoka’.“ (plg. Bartmiński 1985)

Būtina paminėti dar vieną kultūrinės lingvistikos atstovų (išskyrus EUROJOS tyrinėtojų aplinką) vartojamą sąvoką – *kultūremą*. Šį terminą savo darbuose pasitelkė Lenkų kalbos distinktyvinio sinonimų žodyno autorė Alicja Nagórko (2004)³

3 A. Nagórko kultūremoms priskyrė Annos Wierzbickos raktinius žodžius, kultūrinius skriptus, stereotipus (ypač etninius), tautinius simbolius, tikrinius vardus, tautinės tipografijos elementus, kultūrinį svetimumą atspindinčius žodžius ir elgseną (ksenizmai) bei tam tikrų rūšių morfemas ir morfologines kategorijas (pvz., *bohaterszczyzna* ‘didvyriškumas’) (Nagórko 2004).

(Nagórko, Łaziński, Burkhardt 2004)⁴ ir Maciejus Rakas (2015). Savo turiniu kultūremos rodosi platesnės už minėtuosius vienetus. M. Rakas apibrėžia juos kaip „etnolingvistinius vienetus, raktinius žodžius, raiškos plane įgyjančius atskirų leksemų pavidalą, o turinio plane pasižyminčius itin turtinga semantika ir taip leidžiančius suvokti tam tikros tautinės, etninės ar regioninės bendruomenės specifiškumą“ (Rak 2015, 13).

Taip suprantamoms kultūremoms M. Rakas priskyre objektus ir vietas (kartu su jų pavadinimais), kaip kirvelis ilgu kotu *ciupaga* ar Gievontas⁵, o A. Nagórko – vieną tipiškiausių lenkų patiekalų – keptą kiaulienos kotletą *schabowy*⁶. Jolanta Tambor, kuri vartoja panašaus pobūdžio formuluotes, pvz., „Silezijos raktiniai žodžiai“, „Silezijos simboliai“, iš pastarųjų išskiria *halda* ‘pakilimas, nuobirynas’, *familok* ‘daugiabutis namas, skirtas sunkiosios pramonės darbuotojams apgyvendinti’, *krupniok* ‘dešros rūšis’ ir kt. (Tambor 2008, 198–203).

Tai, kas jungia kultūremas ir kultūrinius konceptus, yra jų vaidmuo tapatybės nustatymo procese. Tiek pirmosios, tiek antrieji kalbinės-kultūrinės bendruomenės narių pasitelkiami savo tapatybei, santykiui su tradicija ir puoselėjamomis vertybėmis apibrėžti, autostereotipui (at)kurti.

3. Stereotipų, kultūrinių konceptų, kultūremų vartojimas etnolingvistikos atmainose

Visi anksčiau minėti etnolingvistinio aprašo vienetai (sąvoka, stereotipas, kultūrinis konceptas, kultūrema), kuriems eksplikuoti iš esmės taikoma panašaus pobūdžio metodologija, nurodo trijų skirtingų sferų – kalbos, sąmonės ir kultūros – sandūros taškus. Glaudžią jų sąsają, atitinkančią kultūrinės lingvistikos tyrimų sritis, atspindi Annos Wierzbickos knygos pavadinimas *Język – umysł – kultura* (1999), taip pat etnolingvistikos kryptis nubrėžusių darbų pavadinimai: Edwardo Sapiro *Kultura, język, osobowość* (1978) ir Benjaminio Lee Whorfo *Język, myśl, rzeczywistość* (1982). *Kalba – sąmonė ir kultūra, kultūra – kalba – asmenybė, kalba – mintis – realybė* nėra trys skirtingos tyrimų ir domėjimosi sritys, bet trys vienos realybės aspektai, mat raktas į kultūros ir realybės, minties ir asmenybės pažinimą glūdi kalboje. Ši

4 Žodyne kultūremos apibrėžiamos kaip „kalbinės ir kultūrinės bendruomenės autoidentifikacijai reikšmingi raktiniai žodžiai, apibūdinantys pastarosios santykį su tradicija, vertybių puoselėjimu, taip pat leidžiantys išsaugoti savo kultūrinį tapatumą šiuolaikiniame pasaulyje“ (Nagórko, Łaziński, Burkhardt 2004, XIX).

5 Autorius pateikia visą eilę Podhalės regiono kultūremų: *góráł, gazda, baca, juhas, zbójnik, ksiondz, pán, ceper, Pámboček, Pániezus, gaździná Podhála, krzýz, śleboda, honór, robota, ziy, dudki; biyda, glód; gwara, muzyka, śpiywanie, tániec, ubranie, portki, moskál, oscypek, gorzáłka, owca; Podhále, góry, hála* (Rak 2015).

6 Be to, mokslininkės nuomone, lenkų kultūremų inventorių papildė: *Kresy, ziemiaństwo, bohateraszczynna, warchol, kołtun, cham, cwaniak, balagan, załatwić* (Nagórko 2004).

kalbos aspektą ypač pabrėžė A. Wierzbicka savo parengtoje įvadinėje Edwardo Se-
piro monumentinio darbo (1978) dalyje *Sapir a współczesne językoznawstwo* (1978).

Būdami esminiai etnolingvistinio aprašo elementai stereotipas ir kultūrinis kon-
ceptas funkcionuoja dviejose etnolingvistikos atmainose: „liaudies“ ir „tautinėje“,
taigi, tose disciplinose, kurios tiria liaudies kalbą ir liaudies kultūrą, arba tose,
kurios savo tyrimų objektu pasirenko bendrinę kalbos atmainą ir nacionalinę kul-
tūrą. Abiem atvejais siekiama rekonstruoti KPV ir jo branduolį (vertybes) ir abiem
atvejais tyrimų rezultatams eksplikuoti pasirenkama kognityvinė definicija, suvo-
kiama kaip naratyvas apie pasaulį.

Šių disciplinų rėmuose įgyvendinti du fundamentiniai tiriamieji projektai: *Liau-
dies stereotipų ir simbolių žodynas* (le. *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, SSiSL)
ir *Slavų ir jų kaimynų aksiologinis leksikonas* (le. *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich
sąsiadów*, LASiS), nors parengti naudojant skirtingą medžiagą (pirmajame rekon-
struojamas lenkų liaudies pasaulio vaizdas, o antrasis atskleidžia pasirinktų skirtingoms
kalboms ir kultūroms būdingų konceptų suvokimo būdus juos lyginant tarpusavy-
je), remiasi viena metodologija ir teorinėmis prielaidomis, kad: 1) kalba nėra vien
komunikacijos priemonė, bet pasaulio pažinimo, patyrimo, konceptualizavimo ir
interpretavimo rezultatas; 2) kalba – jos gramatinėje ir leksinėje sistemose bei teks-
tuose – įtvirtintas kalbos pasaulėvaizdis (KPV); 3) KPV tai tam tikras bendruome-
nes (šeimyninę, vietinę, regioninę, tautinę ir tarptautinę) konsoliduojantis ir jų
tapatybę lemiantis veiksnys; 4) KPV pagrindą sudaro vertybės, kurių hierarchija ir
supratimas įvairuoja priklausomai nuo bendruomenių kalbos ir kultūros, istorinės
patirties ir siekių; 5) skirtingų kalbinių-kultūrinių bendruomenių KPV lyginamie-
ji tyrimai atskleidžia pasaulio konceptualizavimo panašumus ir skirtumus.

4. Kokie duomenų tipai relevantiški rekonstruojant KPV?

J. Bartmińskis savo pamąstymus apie kalbos pasaulio vaizdo pamatus apiben-
drinančiame straipsnyje *Pojęcie „językowy obraz świata” i sposoby jego operacjona-
lizacji* (2010) išskyrė šiuos esminius KPV aprašo (rekonstrukcijos) duomenų šaltinius:
a) leksika, nes „leksika yra kultūros inventorių, gyvas ir dinamiškas, nuolat
papildomas tūkstančiais naujų vienetų, tai seismografas, įrašantis visuomenėje,
civilizacijoje ir kultūroje vykstančius pokyčius“; b) integrali žodžių reikšmė,
apimanti tiek centrinę, tiek periferines semantinės struktūros sritis, taigi katego-
rizuojančius požymius ir visus teigiamai objektui priskiriamus ryškiai subjektyvus
ir enciklopedinio pobūdžio požymius; c) vidinė žodžio forma – laikantis prie-
laidos, kad objekto matymo perspektyva atsispindi jo pavadinime, t. y. „gyvose“
darybinėse formose, kurios yra suprantamos kalbos vartotojams, ir „mirusiose“
formose, kurių darybos motyvacija šiuolaikiniam kalbos vartotojui nėra žinoma ar

suprantama, bet atskleidžiama etimologijos analizėse; d) semantiniai laukai, jų vidinė struktūra, leksinių eksponentų kiekis ir kokybė, taigi hiperoniminiai ir hiponiminiai santykiai, taip pat ekvoniminiai (lot. *aequus* 'lygus') santykiai – sinonimai ir antonimai, derivacinės eilės bei sintagminiai santykiai, kuriuos galima preciziškai aprašyti, taikant Charleso J. Fillmore'o pasiūlytas semantinių vaidmenų sąvokas; e) frazeologizmai, kolokacijos (frazemos), metaforos, ar semantiniai derivatai; f) gramatika (kalbinės kategorijos); g) tekstai, pradedant nuo minimalių kaip patarlės, baigiant sudėtiniais sakiniais, kurių analizei ypač svarbios presuponuojamos nuomonės; h) užkalbiniai duomenys: priimtos ir privalomos elgesio normos, praktikos, ritualai, įsitikinimai ir tikėjimai, be kurių pasakymai ir kalbinių faktų supratimas nėra įmanomas; i) anketavimas, ypač pasitelkiant atvirų klausimų anketas.

Kalbinių-kultūrinių stereotipų aprašai Liublino etnolingvistiniame žodyne (SSiL) yra integruoti, taigi atitinka etnolingvistikos kaip antropologinės ir kultūrinės lingvistikos reikalavimus. Atkuriant objektų mentalinius vaizdus, žodyne atsižvelgiama į: a) dialektologinius (šnekamosios ir dialektinės sistemos) duomenis, b) folkloro duomenis (tekstus), pradedant nuo smulkiosios tautosakos žanrų, kaip mįslės, patarlės, užkalbėjimai, per dainas (progines, šeimynines, visuotines ir kt.), liaudies prozą (pasakas, padavimus, legendas, apysakas ir kt.) ir baigiant valstiečių poezija, c) etnografinius duomenis (tikėjimų ir ritualinių praktikų aprašymus).

Slavų ir jų kaimynų aksiologiniame leksikone tyrimų pagrindu yra trijų tipų duomenys: a) sisteminiai (S) – pasitelkiami iš leksikografinių šaltinių (bendrinių ir etimologinių žodynų, frazeologizmų, sinonimų ir antonimų žodynų), b) anketavimo būdu surinkti duomenys (A) – naudojant atviro pobūdžio anketą su klausimu „Kas, tavo manymu, sudaro tikrojo X esmę?“, c) tekstiniai duomenys (T), surinkti iš skirtingų rūšių tekstų, laikomi kalbinės sistemos manifestacija, pamatuota visuomeninių konvencijų, bet tuo pačiu apimančia įvairius autorinės kūrybos elementus. Taip surinkta tyrimų medžiaga tyrėjų sutrumpintai vadinama S-A-T (Bartmiński 2006a, 14; Bartmiński 2015, 10).

Už diferencijuotą tyrimų medžiagą pasisako iškilieji etnolingvistikos atstovai – J. Bartmiński, W. Chlebda ir Maciejus Abramowiczius, savo 2008 metais paskelbtame straipsnyje *Założenia programu „A”* rašydami, kad „tik skirtingos rūšies duomenys leidžia atskleisti palyginti visą ir objektyvų pasaulio objekto vaizdą“. Trečiojo tipo (tekstinių) duomenų šaltinių pasirinkimo kontekste, praktiniais sumetimais, autoriai rekomenduoja rinktis plačiai prieinamus tekstus: a) patarles ir stabilizuotus žodžių junginius; b) daugiatiražės žiniasklaidos tekstus; c) mokyklos vadovėlius, kurie dėl juose pateikiamo diskurso visuomeninės kontrolės gali atspindėti tam tikros tautinės bendruomenės pasaulėžiūrą (Abramowicz, Bartmiński, Chlebda 2009, 342). Meniniai (poezijos) tekstai šiuo atžvilgiu nesudaro išimties.

Atliekant koncepto rekonstrukciją leksikone siekiama parodyti tai, kas giliausiai įtvirtinta kalboje, atitinka bazinį objekto suvokimo būdą (įsivaizdavimą), profiliuojamą diskursuose. Visa KPV rekonstrukcija taip pat privalo (nors EUROJOS projekte to nereikalaujama) atsižvelgti į nekalbinius duomenis, kuriuos sudaro visuomeniškai įtvirtintos žinios apie pasaulį, jo objektus ir reiškinius, bendros kalbančiųjų žinios, jas papildantys įsitikinimai ir tikėjimai bei priimtoms ir privalomos (konvencionalizuotos) elgesio normos (Bartmiński 2016).

5. Holistinis ir separacinis etnolingvistinių aprašų tipai

Žengiant J. Bartmińskiego pėdsakais, KPV imta suvokti kaip verbalizuotą realybės interpretavimo būdą, išreikštą nuomonių apie pasaulį kompleksu. Tai nuomonės, įtvirtintos kalba, pasireiškiančios kalbos leksinėje ir gramatinėje sistemose, klišiniuose tekstuose (pvz., patarlėse), tai taip pat presuponuojamos nuomonės, t. y. įtvirtintos visuomeninės sąmonės, žinių, įsitikinimų ir ritualų lygmenyse, o kalbos tik implikuojamos (Bartmiński 1990, 110, plg. Bartmiński 2010b). Šios nuomonės atkuriamos kalbinių ir nekalbinių duomenų pagrindu, toliau pagal subjektinės rekonstrukcijos principus grupuojamos į tam tikrus rinkinius, vadinamus fasetais (kad atspindėtų tiriamos kalbinės-kultūrinės ir komunikacinės bendruomenės atstovo sąmonę).

Kaip žinia, sudėtinga aprašyti visą lenkų, lietuvių, rusų, ukrainiečių ir kt. pasaulio vaizdą – jo aprašuose galima susitelkti tik ties pasirinktais KPV fragmentais (stereotipais, kultūriniais konceptais), atskleidžiant jų kalbos ir kultūros atžvilgiais relevantiškus požymius. Objekto bazinio įsivaizdavimo rekonstrukciją galima atlikti dviem etapais: a) atskirai atliekant kiekvieno iš duomenų tipų analizę, ir b) jungiant visus ištirtus duomenų tipus į sintetinį aprašą. Šios analizės atskleidžia du etnolingvistinio aprašo modelius – separacinį (izoliuotąjį) ir holistinį (integruotąjį), iš jų pirmasis esti dalinis, antrasis – pilnas (Niebrzegowska-Bartmińska 2014). Daugelis autorių apsiriboja vien daliniais aprašais, parengtais frazeologizmu, patarlių ar pasirinktų autorių tekstų analizės duomenimis. Savo ruožtu atlikus analizę dalinių duomenų pagrindu galima tik iš dalies atkurti tiriamo objekto vaizdą. Kaip teigia minėto darbo *Założení programu „A”* autoriai, tik skirtingų tipų duomenys „leidžia atskleisti palyginti visą ir objektyvų pasaulio objekto vaizdą“ (Abramowicz, Bartmiński, Chlebda 2008).

6. Lenkų konceptų ROŻÉ (RÓŻA) ir LAISVÉ (WOLNOŚĆ) pavyzdys

Anksčiau minėtus du etnolingvistinių aprašų modelius norėčiau pristatyti pasitelkdama lenkų konceptų ROŻÉ (RÓŻA) SSiL (Niebrzegowska-Bartmińska 2019) ir LAISVÉ (WOLNOŚĆ) LASiS (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2019) pavyzdžius.

6.1. RÓŹA (ROŹĚ) *Liaudies stereotipų ir simbolių žodyne*

ROŹĚ (RÓŹA) – vienas iš plačiausių žodyno SSiL straipsnių, kurių sudaro sintezės pobūdžio bendras kultūrinis įvadas, eksplikacija, pateikiama fasetinės struktūros forma, ir pagal žanrus surūšiuota kalbinė medžiaga. ROŹĚS atveju straipsnis įgyja tokią struktūrą:

ĮVADAS. EKSPLIKACIJA: pavadinimai ir veislės. Kategorizacijos. Kompleksai ir kolekcijos. Opozicijos. Kilmė ir transformacijos. Dalys. Išvaizda ir su išvaizda nesusijusios savybės. Kvapas. Rožių skaičius. Auginimas: sodinimas, žydėjimas, vytimas, žiedų numetimas. Vieta, lokatorius. Išmatavimai. Palaiminimas. Praktinis pritaikymas ceremonijose, gydyme, kosmetikos gamyboje, vaisingumo magijoje, kaip magijos priemonės. Pranašystės ir burtai. Ekvivalencijos. Simbolika.

DOKUMENTACIJA: mįslės. Paremijos. Maldos ir maldelės. Užkalbėjimai. Skaičiuotės, dienoraščių įrašai, eilėraštkai. Žaidimai. Kalėdiniai ir naujametiniai sveikinimai. Kalėdinės giesmės. Giesmės. Gavėnios ir velykinės giesmės. Pavasario ir gojaus sveikinimo giesmės. Joninių giesmės. Javapjūtės ir derliaus rinkimo giesmės. Vestuvinės prakalbos (oracijos). Vestuvinės apeiginės giesmės ir priedainiai. Laidotuvių apeiginės giesmės. Meilės ir vilionių giesmės. Marijos giesmės. Giesmės apie šventuosius. Karinės ir partizanų giesmės. Našlaičių giesmės. Šeimyninės ir valstybinės giesmės ir priedainiai. Refleksinės ir žaismingos giesmės. Baladės. Eiliuotieji meilės laišakai. Pasakos ir pasakėčios. Padavimai ir legendos. Apsakymai. Valstietiškoji poezija. BIBLIOGRAFIJA.

Surinkus svarbiausias, rekonstrukcijos metu atsiskleistas charakteristikas, gaunamas kultūrinis įvadas į tiriamą objektą, plg.:

Liaudies kultūroje rožė rodosi, visų pirma, kaip neapsakomo kvapo augalas (gėlė), grožio, jaunystės ir laimės simbolis. Lenkų kalboje pasakymas *jest jak róza* ‘yra kaip rožė’ (paprastai sakoma apie jaunas merginas) žymi nepaprastą su rože lyginamo asmens grožį; pasakymas *zycie ścięle się komu różami* ‘gyvenimas rožėmis klotas’, panašiai kaip ir lietuvių kalboje, reiškia sėkmę, laimę ir džiaugsmą; iš kitos pusės – dėl savo spyglių – ši gėlė tampa kančių ir likimo priešingybių simboliu. Tautosakoje rožės kilmė sieta tiek su teigiamais reiškiniiais ir įvykiais (pvz., pasakose mergelė juokiasi žiedlapiais, verkia – perlais), tiek su neigiamais ir net tragiškais (jaunos merginos ir kūdikio mirtimi, merginos ašaromis netekus nekaltybės (vainiko), karivio krauju). Meilės dainose raudona rožė konotuojama su meilikavimu ir meile. Auganti ir žydinti po langu rožė žymi mergelės pasirengimą tekėti. Rožių skynimas, vytimas, žiedlapių kritimas simbolizuoja grožio nykimą, nekaltybės netektį.

Kalėdiniuose sveikinimuose, legendose, laidotuvių giesmėse apie Anapilio pasaulį bei vestuvinėse kalbose ir tostuose rožė siejama su dangumi ir rojaus sodu. Mįslėse simbolizuoja Velykas ir saulę. Maldelėse ir religinėse giesmėse pažadina dieviškumo, šventumo ir idealiojo grožio asociacijas. Virsta simboliniu Marijos ir Jėzaus bei kitų šventųjų – Elenos, Teresės, Jono, Juozapo, Antano ir Izidoriaus –

atvaizdu ir atributu. Religinėje ikonografijoje raudona rožė tai šventų moterų – Rozalijos, Katažynos ir Barbaros – kankynių simbolis.

Paprastai būtent iš rožių (baltų ar raudonų) mergelės pindavo vainikus ir ruošdavo vestuvines puokštes. Baltomis rožėmis puošti krikšto rūbai ir mirusiojo vaiko karstas. Išpūdingomis, gražiomis ir kvepiančiomis rožėmis dekoruoti bažnyčios altoriai ir paveikslai; rožių žiedlapius vaikai barsto Dievo Kūno procesijoje prieš Švenčiausiąjį Sakramentą. Kartu su kitomis gėlėmis rožės šventintos pirmąją Žolinių šventės dieną, Dievo Kūno oktavos dienomis, per Jonines, taip pat tam tikrose vietose šv. Teresės garbei.

Rožės žiedlapiai, lapai, šaknys ir vaisiai buvo plačiai taikomi namų ūkyje (kaip tešlos įdaras ir arbatai), gydant (ypač ligai tuo pačiu pavadinimu gydyti), kaip kosmetikos priemonė (veidui valyti ir puošti) ir ritualinėse apeigose, turėjusiose įtakos mergelės grožiui (pvz., maudant vaiką; vandeniui laistyta rožės krūmą tikint, kad mergaitė būsianti tokia graži kaip rožė).

Taip suformuluota žodyninio straipsnio sintezė atskleidžia giliausiai kalbinės-kultūrinės bendruomenės sąmonėje išsisknijusių rožės bruožų ir su ja susijusių įsitikinimų ir nuomonių rinkinį. Pastarosios įtvirtinamos nevienodai – vienos įgyja kalbinių faktų pavidalą (pasireiškia kalbos sistemoje, tekstuose), kitos lieka už kalbos ribų (žinios apie rožės gydomąsias galias, ritualus ir kt.).

6.2. Lenkų LAISVĒ (WOLNOŚĆ) *Slavų ir jų kaimynų aksiologiniame leksikone*

Laikantis anksčiau išdėstytų prielaidų, kultūrinių konceptų aprašas *Slavų ir jų kaimynų aksiologiniame leksikone* (LASiS) rengiamas naudojant trijų tipų – sisteminius, surinktus anketavimo būdu ir tekstinius – duomenis. Kaip šio aprašo pavyzdys toliau pateikiama LAISVĒS koncepto lenkų lingvokultūroje rekonstrukcija (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2019). Leksikono straipsnį sudarė toliau išvardyti punktai:

1. Įvadas
2. Istorinės ir šiuolaikinės LAISVĒS koncepcijos
3. LAISVĒS koncepto tyrimo medžiaga
4. LAISVĒS vaizdas remiantis sisteminiiais duomenimis (etimologija ir derivatai, LAISVĒS leksinių eksponentų žodyninės definicijos, kategorizacija, sinonimai, antonimai, frazeologizmai)
5. Anketiniai duomenys
6. Tekstiniai duomenys (patarlės, literatūriniai tekstai, tekstynų medžiaga, publicistiniai tekstai, esė)
7. LAISVĒS sintetinė kognityvinė definicija remiantis visų tipų duomenimis
8. LAISVĒS profiliavimas lenkų viešuosiuose diskursuose
9. Apibendrinimas

GALUTINĖ „LAISVĖS“ SINTETINĖ KOGNITYVINĖ DEFINICIJA (visų rūšių duomenų pagrindu) įgijo tokį pavidalą:

LAISVĖ tai:

- (1) pageidaujama (postuluojama) būseną,
- (2) kai patys (savo valia ir noru) galime rinktis ir spręsti apie tai, ką ir (ar) ko nenorime daryti,
- (3) niekieno neverčiami (kai mūsų nevaržo jokie įsakymai ar draudimai).

Bruožai, paminėti (2) ir (3) punktuose, yra bendresnio pobūdžio, todėl turi būti nuolat konkretizuojami atsižvelgiant į subjektą, reikšminį įtinklinimą⁷, aprėptis, ribas, požymius ir pamatą. Tai, kad laisvė laikoma „pageidaujama (postuluojama) būseną“, idealu, kurio siekiama ir kuris vertinamas, ypač atspindi turtinga frazematika (plg. *walczyć o wolność* ‘kovoti dėl laisvės’, *ginąc, umierać, walczyć za wolność* ‘žūti, mirti, kovoti už laisvę’; *bronić, dobijać się, domagać się, dążyć do wolności* ‘ginti, siekti laisvės’, *cieszyć się, upić się wolnością* ‘džiaugtis, mėgautis laisve’ ir kt.).

- (a) Lenkų kalboje laisvės subjekto vaidmuo atitenka: tautai (plg. *wolność państwa, ojczyzny, kraju* ‘valstybės, tėvynės, šalies laisvė’); socialinei grupei, klasei (plg. *wolność stanów, ludu* ‘luomų, liaudies laisvė’), žmogui kaip asmeniui (plg. *wolność człowieka, jednostki* ‘žmogaus, individo laisvė’, *wolność osobista, indywidualna* ‘asmens, individo laisvė’). Laisvės subjektas nuolat kinta – nuo tautos ir valstybės (tautos nelaisvės atveju) iki individo (tautinės ir valstybinės nepriklausomybės atkūrimo atvejais).
- (b) Laisvė įeina į kitų svarių vertybių sąsajinį tinklą, atitinkamai atliepdama ideologines diskurso pakraipas: demokratiją, lygybę, atsakomybę, solidarumą ir saugumą.
- (c) Laisvė aprėpia (lenkų kalbos sistemoje, anketose ir tekstuose) minčių, žodžių ir veiksmy sritis: tikėjimo pasirinkimą (plg. *wolność sumienia* ‘sąžinės laisvė’, *wolność religijna* ‘tikėjimo laisvė’, *wolność religii, wyznania, kultu* ‘tikėjimo, išpažinimo ir kulto laisvė’), viešą nuomonės reiškimą žodžiu ir raštu (plg. *wolność druku, słowa* ‘spausdinimo, žodžio laisvė’), savo pažiūrų, įsitikinimų ir orientacijų reiškimą (plg. *wolność zrzeszania się, zgromadzeń, dyskusji* ‘susibūrimų, rinkimų, diskusijų laisvė’).
- (d) Laisvės ribos ir apribojimai gali būti kitų išoriškai primetami, bet gali būti laisvės subjekto perimti savo noru, taigi, laisvė gali būti *zewnętrzną* ‘išoriška’ ir *wewnętrzną* ‘vidinė’. Abiem atvejais laisvė yra laipsniuojamas gėris (*wolność całkowita, nieograniczona* ‘visiška, neribota laisvė’ vs. *wolność częściowa, ograniczona* ‘dalinė, ribota laisvė’). Laisvę galima visai atimti (plg. *odebrać komuś wolność* ‘atimti iš ko laisvę’; *niewolnik, więzien* ‘belaisvis,

7 Omenyje turimas visas su tam tikru objektu ar reiškiniu siejamų sąvokų tinklas (vert.).

kalinys’) arba iš dalies (plg. *ograniczyć, krępować czyjąś wolność* ‘riboti, varžyti kieno laisvę’, *zniewolić kogoś* ‘pavergti’, plg. Miłoszo *Zniewolony umysł* ‘Pavergtas protas’).

- (e) Laisvės charakteristika – senesniuose žodynuose skiriama *dobra* ‘geroji’ ir *zła* ‘blogoji’ laisvė, kurią naujesniuose diskursuose atitinka *prawdziwa* ‘tikra’ ir *falszywa, złudna* ‘netikra, iliuzinė’ laisvė.
- (f) Pamatą laisvės koncepcijoms duoda tiek religinio, tiek pasaulietiškojo pobūdžio pažiūros, įsitikinimai ir vertybės, žmogaus orumo ir prigimtinių teisių pripažinimas.

LAISVĖS PROFILIAI LENKŲ VIEŠUOSIUOSE DISKURSUOSE. Tokiu būdu nubrėžtas LAISVĖS vaizdas atspindi pagrindinį, bazinį jos įsivaizdavimą ir suvokimą, kuris apima minėtuosius (1–3 punktuose) tris bendro pobūdžio bruožus ir tipinių LAISVĖS charakteristikų schemą, tikslinamą priklausomai nuo visuomeninio-politinio bei kultūrinio konteksto (laisvės subjektas, sąsajos su kitomis vertybėmis, aprėptis, ribos ir apribojimai, ypatybės, pamatai). Bazinio laisvės suvokimo rėmai papildomi kintamuoju turiniu, atitinkančiu skirtingų autorių aksiologines pažiūras ir komunikacines intencijas. Jo [turinio] vidinė struktūra hierarchizuojama priklausomai nuo turimų žinių, patirčių ir keliamų komunikacinių tikslų. LAISVĖS vaizdo variantai ar profiliai formuojami ir pristatomi ideologiniu atžvilgiu skirtingų aplinkų, institucijų ir žiniasklaidos. Todėl tikslinga išskirti šiuos LAISVĖS koncepto lenkų lingvokultūroje profilius: a) liberalus-demokratiškas, b) katalikiškas (trys atmainos: institucinis-katalikiškas, liberalus-katalikiškas ir nacionalistinis-katalikiškas), c) tautinis dešiniųjų, d) kairiųjų, e) radikalai liberalus, anarchistinis, f) feministinis.

LIBERALIAME-DEMOKRATIŠKAME DISKURSE (*Gazeta Wyborcza, Polityka*) laisvei atitenka svarbiausiosios vertybės vaidmuo, ji laikoma prigimtinė žmogaus ir piliečio teise. Lūžio metais, 1989–aisiais, į pirmą vietą buvo keliami politinė laisvė, tautos laisvė, laikui bėgant – asmeninė laisvė, pilietinė laisvė, sunkiai pasiekiami priklausomybės netekusioje valstybėje. Laisvė šiame diskurse minima šalia tokių vertybių, kaip nepriklausomybė, lygybė, solidarumas ir tolerancija, laikoma demokratinės tvarkos, taigi ir gerovės bei saugumo (suprantamo visų pirma Lenkijos įstojimo į Europos Sąjungą ir NATO kontekste) garantu.

Kalbama apie politinę ir ekonominę laisvę, vertinama asmeninė laisvė, pažiūrų, žodžio ir tikėjimo laisvė.

Nuo 1989 metų euforijos, atgavus tautinę nepriklausomybę ir pilietines laisves, liberalus-demokratiškas diskursas evoliucionuoja link klausimų apie realias naudojimosi atgauta laisve galimybes ir visuomeninį solidarumą nesąžiningos transformacijos kaštų distribucijos sąlygomis. Auga piktnaudžiavimo žodžio laisve kritika. Tiek politinės, tiek asmeninės laisvės pamatas yra Europos dokumentuose išdėstytos ir įtvirtintos žmogaus teisės.

KATALIKIŠKAS DISKURSAS yra diferencijuotas – dviejų kontrastinių sparnų – liberaliai katalikiško (kuriam atstovauja savaitraštis *Tygodnik Powszechny*) ir nacionalistinio-katalikiško (kuriam atstovauja dienraštis *Nasz Dziennik* ir Torunės Marijos radijas) – tarp jų įsiterpusi institucinė Bažnyčia.

Institucinis-katalikiškas diskursas atliepia Jono Pauliaus II mokymą, skelbiantį, kad laisvė tai Dievo dovana, individo ir visos tautos teisė, prigimtinė žmogaus teisė, neatsiejama nuo moralės, pasirinkimo tarp gėrio ir blogio. *Tikroji laisvė* – gėrio pasirinkimas, pasisakymas už tiesą ir solidarumą su kitu žmogumi. Todėl naudojimasis šia Dievo dovana reikalauja asmeninės atsakomybės, paversdamas laisvę drama, kuri nėra duota kartą ir visam laikui, bet turi būti nuolat „atliekama“.

Liberali-katalikiška atmaina. Jono Pauliaus II mokymas imtas itin aktyviai plėtoti liberalias-katalikiškas pažiūras išpažįstančiųjų tarpe ir žiniasklaidoje – savaitraštyje *Tygodnik Powszechny* bei mėnraščiuose *Więz*, *Znak* ir *W drodze*. Vienas įtakingiausių krikščioniškojo liberalizmo atstovų, Józefas Tischneris, *Etyka solidarności* (lie. *Solidarumo etika*) (1981) autorius, savaitraščio *Tygodnik Powszechny* puslapiuose paskelbė didįjį laisvės pagyrimą, pavadindamas ją „visų malonių malone“, o 1992 metais – garsųjį tekstą *Nieszcześnie dar wolności* (lie. *Nelaimingoji laisvės dovana*), kuriame dvasininkas kritiškai vertina lenkų visuomenę, vadindamas ją nepasiruošusią tinkamai naudotis laisvės dovana. Laisvė tai galimybė pasirinkti tarp gėrio ir blogio, todėl teisingam pasirinkimui padaryti būtinas atitinkamas auklėjimas, „laisvės“ mokymas.

Nacionalistiniame-katalikiškame diskurse (kuriam atstovauja dienraščiai *Nasz Dziennik* ir *Frona*) laisvės subjektas, visų pirma, yra tauta, suvokiama kaip etninė ir religinė bendruomenė. Laisvė siejama su valstybės nepriklausomybe ir tautos suverenitetu. Grėsmę laisvei užtraukia „svetimos jėgos“ ir integravimasis su Europa. Laisvė pastarajai priešpastatoma. Europa kelia grėsmę lenkiškumui, lenkiškajai tapatybei, nacionaliniam turtui, nacionalinei kultūrai, tradicijoms ir katalikų bažnyčiai. Laisvę veržia ir mūsų pačių nuodėmės, atsakomybės vengimas ir jos atsisakymas, intelektinis ir dvasinis su(s)varžymas. Diskusijų apie pradėtos gyvybės teisinę apsaugą kontekste itin pabrėžiama sąžinės laisvė.

TAUTINIS DEŠINIŪJŲ DISKURSAS (*Gazeta Polska, Wprost*). Laisvės subjektas yra tauta, siekianti suvereniteto ir puoselėjanti pastarąją kaip vieną aukščiausių vertybių. Laisvė visų pirma tapatinama su valstybės nepriklausomybe. Laisvė turi būti reguliuojama valstybės, privalo būti įgyvendinama sulig įsipareigojimų valstybės atžvilgiu vykdymu, gerbiant krikščioniškosios moralės reikalavimus. Ypač saugomu gėriu šiuo atžvilgiu esti šeimos teisės. Klaidingai suvokta laisvė tampa anarchizmo pradū – jo apraiškomis laikomos Jerzio Owsiaکو akcijos. Manoma, kad grėsmę laisvei (valstybei, valstybinei valdžiai) kelia savivaldybės organizacijos, kurioms priskiriama laisvės atėmimo galia. Tautiniame dešiniųjų diskurse laisvės pamatu laikomas Dievas ir tikėjimas, jos įrankiu – stipri valstybė.

KAIRIŪJŲ DISKURSE (*Krytyka Polityczna, Trybuna*, anksčiau *Trybuna Ludu*), o tiksliau *Lenkijos kairiųjų idėjiniame manifeste*, teigiama, kad:

„Laisvė yra kiekvieno žmogaus prigimtinė teisė, visuomeninių ir politinių veiksmų fundamentas. Lygybės poreikis įgyvendinamas tik laisvės sąlygomis, bet ne atvirkščiai. Tikra laisvė veda nuo žmogaus laisvės ir rinkos laisvės prie socialiai atsakingos valstybės. Tik įsitikinimų ir pažiūrų laisvė, laisva rinka ir pasirinkimo laisvė gali užtikrinti visokeriopą ir sąžiningą kiekvieno žmogaus vystymąsi⁸.“

Kairieji skelbia ištikimybę Didžiosios prancūzų revoliucijos laikų tradicijoms ir anuomet gimusiai siekiamų vertybių triadai – *laisvė, lygybė, brolybė*, – patikslindami, kad omenyje turimas išsilaisvinimas iš vergovės ir žmonių išnaudojimo gniaužtų, ideologijos indoktrinacija, lygybė, kurią užtikrinti gali tik socialine atsakomybe besirūpinanti valstybė ir brolybė, pasireiškianti savitarpio bei pažeidžiamų sluoksnių palaikymu ir pagalba. Be to, laisvė ir lygybė, anot šios doktrinos atstovų, neatsiejamos, tad panaikinama būtinybė rinktis vieną iš jų. Valstybė turi aktyviai įgyvendinti savo siekius ir nepalikti savo vaikų. Valstybė tuo pat metu gali būti rūpestinga (nors ir biurokratinė) ir demokratinė (nors be sielos).

Išsilaisvinimas nuo ideologinės indoktrinacijos Lenkijos atveju, kairiųjų suvokiamas kaip *laisvė nuo tikėjimo*, kaip sekuliarizacija, faktinė valstybės ir Bažnyčios skirtis, pasaulietinių valstybės institucijų principų laikymasis. Visa tai tam tikru būdu atspindi žmogaus santykį su savo kūnu, o tiksliau aborto ir eutanazijos legalizavimą.

Lenkijos kairieji įsilieja į pasaulietinio humanizmo prisisunkusias europietiškas tradicijas, besivienijančias su silpnesniaisiais ir atmestaisiais.

RADIKALIAI LIBERALUS, ANARCHISTINIS DISKURSAS (*Przegląd Anarchistyczny, Nie*) yra antifaištinio, antikapitalistinio ir antibažnytinio pobūdžio:

„[...] kad ją kur velniai tą europietišką krikščioniškąją kultūrą! Savo ateitį kurkime pagal savo ateities viziją – lenkybė dar nežuvo⁹! – Jany [Janusz Waligórski], Rzec o Sarmacyi, „LaBESTIA“. Alternatyvios visuomenės judėjimo tinklaraštis, 2013 m. rugpjūčio mėn. įrašas [prieiga internetu 9 XI 2018].“

Šio diskurso atstovai siekia sukurti bevalstybę visuomenę, neribojamą valstybinių sienų, etninių pasidalijimų nei diskriminacijos formų. Skelbia laisvę, lygybę ir visuomeninį teisingumą, deklaruoja vergovės, prievartos ir bet kokios išnaudojimo formos panaikinimą. Ypatinę dėmesį kreipia į laisvės, lygybės ir tolerancijos tarpusavio sąsajas. Mitinguose ir demonstracijose šalia šūkio „Laisvė, lygybė, to-

8 http://www.polskalewica.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=54&Itemid=132 [prieiga internetu 31 V 2014].

9 Le. *jeszcze polskość nie zginęła* – aluzija į Lenkijos valstybinio himno pirmo posmo pirmus žodžius *Jeszcze Polska nie zginęła, kiedy my żyjemy!* (vert.).

lerancija!“ randasi tokie šūkiai, kaip „Homofobija turi pasitraukti! Neatsisakysime demonstracijos – neatsisakysime demokratijos!“, kuriais siekiama apginti seksualinių mažumų teises.

FEMINISTINIS DISKURSAS (*Wysokie Obcasy, Zadra*) glaudžiai siejasi su kairiųjų pažiūromis, taip pat atliepdamas Didžiosios prancūzų revoliucijos triadą, siedamas laisvę su lygybe, bet brolybę iškeisdamas į seseriją. Laisvės šūkis tai kovos prieš moterų diskriminaciją darbe, šeimoje ar santuokoje pamatas. Moterų lygybės apribojimą, anot feminizmo, lemia jų ekonominė priklausomybė, vaikai (ypač maži) ir rūpinimosi vaikais būtinybė, dažnai šiame procese nedalyvaujant vaiko tėvui ir nesant galimybių išreikalauti alimentinių įsipareigojimų vykdymo. Be minėtų anksčiau, feministiniame diskurse laisvė aprėpia ir tradicinių pažiūrų sritį, siejamą su laisvu partnerio pasirinkimu. Tokius šūkius, kaip „Laisvė ir nepriklausomybė moterims!“, „Abortas yra OK“, „Abortas reiškia gyvybę“, „Laisvas kelias saugiam abortui!“, „Trečdalis moterų ryžosi abortui!“, paprastai lydi interviu su moterimis, kurios ryžosi abortui.

Kontrastingiausios DISKURSŲ SAŠAJOS ESTI TARP liberalaus-demokratiško, laisvę siejančio su pilietinėmis teisėmis ir europietiškosiomis vertybėmis, ir tautinio dešiniųjų, kuris, eksponuodamas tautiškojo suverenumo vaidmenį, tolsta nuo Europos ir jos vertybių, ypač lygybės ir tolerancijos. Tautos laisvė liberaliame-demokratiškame diskurse siejama su europietiška perspektyva, atveriančia partnerystės tarptautiniu lygmeniu galimybes, tautiniame dešiniųjų – su tarptautinio varžymosi idėja ir grėsme netekti savo tapatybės, kitų (ypač Vakarų) keliamos moralės normų ir kultūros grėsmės akcentavimu.

Šios ryškios opozicijos ašyje katalikiškasis diskursas užima tarpinę poziciją, mat liberalioji katalikybė (*Tygodnik Pokwstzechny*) artimesnė liberaliam-demokratiškam, o tautinė (*Nasz Dziennik*) – tautiniam dešiniųjų diskursui. Liberalus-katalikiškas ir liberalus-demokratiškas diskursai implikuoja laisvės sąsajas su atsakomybe ir solidarumu, siekia apsaugoti ir įspėti apie neteisingo laisvės suvokimo ir naudojimosi sąlygojamą pavojų, nes netekusi etninių ribų laisvė gali peraugti į savivalę ir netekti savo tikrumo dėmens.

Kairiųjų diskurse ypač pabrėžiama, kad laisvės pagrindas yra lygybė ir tolerancija. Šiuos postulatus perima anarchistinis ir feministinis diskursai, lygybės idėją siedami su požiūriu ir santykiais su „ereziškas“ ir „disidentiškas“ nuostatas puoselėjančiais asmenimis, taip pat moterimis ir seksualinių mažumų atstovais.

Apibendrinus galima teigti, kad lenkų laisvės konceptualizacijoje dominuoja neigiamas laisvės vaizdas. Laisvė čia suvokiama kaip IŠORINĖS PRIEVARTOS NEBUVIMAS, išsilaisvinimas iš aplinkos spaudimo ir ideologijos; antroje vietoje minima TEIGIAMA PASIRINKIMO LAISVĖ, GALIMYBĖ SAVARANKIŠKAI PRIIMTI SPRENDIMUS, SAVIRAIŠKA IR SAVO SIEKIŲ ĮGYVENDINIMAS.

7. Stereotipų (konceptų) tinklas – vertybių sąsajinis tinklas

Vienas kultūrinių konceptų aprašų skiriamųjų bruožų yra tai, kad glaudžiai tarpusavyje besisiedami jie sudaro tam tikrą sąvokinį tinklą ir dėl to, ką ypač pabrėžė A. Wierzbicka, nepriklausomai, kuris konceptas bus analizuojamas pirmas, definiensų tyrimas suteikia prieigą prie kitų konceptų.

Grįžtant prie etnolingvistikos, kaip tapatybes tiriančios disciplinos, klausimo, galima teigti, kad KPV rekonstrukcija ne tik atskleidžia subjekto (bendruomenės) puoselėjamas idėjas, pažiūras ir vertybes, bet parodo jų tarpusavio sąsajomis pagrįstą sąvokinį tinklą. Jo struktūra priklauso nuo subjekto ir nuo to, kaip pastarasis save identifikuoja, kaip apibrėžia savo tapatybę, ar laiko save lenku, kataliku, pasauliečiu, dešiniųjų ar kairiųjų atstovu, vyru ar moterimi, viengungiu ir pan. Svarbu tai, kad etnolingvistinis (lingvokultūrinis) duomenų aprašo būdas leidžia įžvelgti subjekto polivalenciją, jo sudėtingą, daugiaaspektę tapatybę, prie kurios prieigą suteikia „tarpusavyje konkuruojantys naratyvai“, apibrėžti ir funkcionuojantys naratyvų tinkle¹⁰, pvz., buvimo lenku ir kataliku, lenku ir kairiųjų pažiūrų atstovu, lenku ir feministu ir kt. Toks požiūris atitinka Charleso Tyloro mintį, kad:

„Vieni savo tapatybę apibrėžia, iš dalies remdamiesi tam tikromis moralės ar dvasinėmis normomis, būdingomis, pavyzdžiui, katalikui ar anarchistui. Kiti ją suvokia pro tautos ar tradicijos, kuriai priklauso kaip armėnai, ar tarkime *québécois*, prizmę. Šiuo atveju nenorima savęs tapatinti vien su dvasinėmis nuostatomis ar kilme: minėtieji reiškiniai tai rėmai, kuriuose žmonės patys sprendžia, kas jiems teikia gėrio, kas yra svarbu, vertinga, verta nuostabos ir grožėjimosi [...]“

Subjektyvumas egzistuoja tik platesnės visumos, kurią vadinu „kalbėjimo tinklu“, kontekste. Būtent pirmoji situacija suteikia mūsų „tapatybės“ suvokimui prasmę: apibrėždamas poziciją, iš kurios kalbu, ir tai, su kuo kalbu, padeda atsakyti į klausimą, kas aš esu. Išsamus žmogaus tapatybės nustatymas apima ne tik dorovės normų apibrėžimą, bet atsižvelgimą į šio apibrėžimo atsparos tašką – bendruomenę. Šios dvi dimensijos atsiskleidžia [...] man kalbant apie savęs kaip armėno ar *québécois* identifikavimą. Paprastai šios dimensijos neprieštarauja viena kitai, bet veikiau viena kitą papildo. Taigi, lemiamu asmens A autoidentifikavimo veiksmu gali būti tai, kad jis [asmuo] yra katalikas ir *québécois*; asmens B – tai, kad jis yra armėnas ir anarchistas. (Šie aprašai neišsemia nei vieno iš minėtų asmenų tapatybės.)“ (Tylor 2001, 53, 70–72).

10 Vadovaujuosi W. Bursztos mintimis apie kultūrą, ypač, kad „kultūra susideda iš tarpusavyje konkuruojančių naratyvų ne tik dėl to, kad naratyvų pagrindu atlikti veiksmai ar užmegzti ryšiai sudaro 'naratyvinį tinklą', [...] kultūriniai aktai atliekami subjektams įvertinant savuosius veiksmus. Tokios rūšies nuomonės ir teiginiai esti antro laipsnio naratyvai ir įgyja veiksmų naratyvinių paaiškinimų pobūdį“ (Burszta 2014, 33).

Etnolingvistikos analizėse siekiama aprašyti tiriamus konceptus (bazinius objektų mentalinius vaizdus ir jų profilius) parodant jų priklausomybę nuo subjekto priimto žiūros taško, atskleisti subjekto puoselėjamų ir deklaruojamų vertybių visovę. LAISVĖS profiliavimo atveju prieinama prie vertybių sistemos (sąvokinio tinklo), kurį galima pateikti lentelės forma:

LAISVĖ IR VERTYBIŲ TINKLAS	
Diskurso ir subjekto tipas	Vertybės
LIBERALUS-DEMOKRATIŠKAS	nepriklausomybė – lygybė – solidarumas – tolerancija – demokratija – turtas – saugumas
RADIKALIAI LIBERALUS, ANARCHISTINIS	lygybė – socialinis teisingumas – visiškas prievartos, spaudos ir išnaudojimo panaikinimas – tolerancija
KATALIKIŠKAS a) institucinis katalikiškas b) liberaliai katalikiškas c) tautinis katalikiškas	a) gėris – tiesa – solidarumas kito žmogaus atžvilgiu – atsakomybė b) teisė – moralė c) valstybinė nepriklausomybė – tautos suverenitetas – atsakomybė – sąžinė
TAUTINIS DEŠINIŲJŲ	suverenitetas – valstybės nepriklausomybė – šeimos teisė – Dievas – religija – stipri valstybė
KAIRIŲJŲ	lygybė – brolybė – solidarumas – sekuliarizacija – pasaulietiškas humanizmas
FEMINISTINIS	lygybė – seserija – diskriminacijos panaikinimas – ekonominė ir paprotinė laisvė

Pabaigai trumpam grįžkime prie straipsnio *Liaudies stereotipų ir simbolių žodyne*. ROŽĖ nėra aksiologinė sąvoka. Taikant J. Bartmińskio ir Jolantos Panasiuk (1993) modalinio teiginio pagrindū išskirtas stereotipų kategorijas, t. y. vaizdus, formas (raštus) mitologinius vaizdinius ir ideologinius vaizdinius, rožę reikėtų priskirti pirmai, o laisvę paskutinei mentalinių objektų kategorijai.

Modalinio teiginio tipas	Vaizdai	Formos	Mitologiniai vaizdiniai	Ideologiniai vaizdiniai
yra	+		+	
turėtų būti		+		+
gali būti			+	+

Parengta pagal (Bartmiński, Panasiuk 1993, 372).

Nepaisant straipsnio *Liaudies simbolių ir stereotipų žodyne* holistinio aprašo (neišskiriant profilių), pastebima, kad iš vienos pusės, tiesioginės reikšmės plane rožės vaizdinys siejasi su kitų gėlių (pvz., lelijos, rūtos, mirtos – kaip nekaltybę simbo-

lizuojančių gėlių) vaizdiniais, t. y. įeina į gėlių mentalinių vaizdų tarpusavio sąsąjų tinklą, iš kitos pusės – asocijuojamų reikšmių plane – straipsnyje pabrėžiamos gausios rožės ypatybės, reikšmingos liaudies kultūros atstovams. Pastarosios apima: gyvenimą, grožį, jaunystę, dorybę, meilę, džiaugsmą, laimę, gerovę, dieviškumą, šventumą, kančias, kankinystę ir mirtį.

ROŽĖ IR KITŲ GĖLIŲ VAIZDINIŲ TINKLAS	
Tiesioginių reikšmių planas	lelija – rūta – mirta (ir pan.) – kaip nekaltybę simbolizuojančios gėlės
Asocijuojamų reikšmių planas	gyvybė – grožis – jaunystė – dorybė – meilė – džiaugsmas – laimė – gerovė – dieviškumas – šventumas – kančia – kankinystė – mirtis

Tiek *Liaudies stereotipų ir simbolių žodyne*, tiek *Slavų ir jų kaimynų aksiologiniame leksikone* svarbiu tampa ne tiek konceptualaus sąvokų tinklo atskleidimas, kiek skirtingas subjektų vertybių, priklausančių tam tinklui, suvokimo ir vertinimo būdas. Ta pati vertybė skirtinguose diskursuose ar tekstuose gali būti skirtingai suvokiama, įeiti į nevienodus opozicinius santykius, kolekcijas ir kt., bet šį klausimą leisiu sau aptarti atskirame straipsnyje.

LITERATŪRA

- ABRAMOWICZ MACIEJ, BARTMIŃSKI JERZY, CHLEBDA WOJCIECH 2009, Językowo-kulturowy obraz świata Słowian na tle porównawczym. Założenia programu „A” (10 VI 2009), *Etnolingwistyka*, t. 21, 341–342.
- ADAMOWSKI JAN 1992, Językowy portret „ludu” w polskiej kulturze ludowej, *Etnolingwistyka*, t. 5, 83–94.
- ADAMOWSKI JAN 1999, *Kategoria przestrzeni w folklorze. Studium etnolingwistyczne*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- BARAN MONIKA 2009, „Kieda bieda przyciśnie, i Żyd bratem bywa.” Obraz Żyda w literaturze XIX wieku, *Stereotypy w języku i kulturze*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, S. Wasiuta, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 81–93.
- BARTMIŃSKI JERZY 1985, Stereotyp jako przedmiot lingwistyki, *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej III*, red. M. Basaj, D. Rytel, 25–53.
- BARTMIŃSKI JERZY 1988, Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa, *Konotacja*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 169–183.
- BARTMIŃSKI JERZY 1994, Jak zmienia się stereotyp Niemca Polsce?, *Przegląd Humanistyczny*, nr 5, 81–101 [vokiečių kalba in: *Zeitschrift für Empirische Textologie* 1995 nr 2, 18–29.]
- BARTMIŃSKI JERZY 1998b, Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu „matki”, *Język a Kultura*, t. 12. *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, 63–83.

- BARTMIŃSKI JERZY 2003, Miejsce wartości w językowym obrazie świata, *Język w kręgu wartości*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 59–86.
- BARTMIŃSKI JERZY (Eži Bartmin'skij) 2005a, *Jazykovej obraz mira: očerki po ètnolingvistike*, Moskva.
- BARTMIŃSKI JERZY 2006, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- BARTMIŃSKI JERZY 2009, *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, red. J. Zinken, Sheffield, Oakville, CT, Equinox, London.
- BARTMIŃSKI JERZY 2011b, The Cognitive Definition as a Text of Culture, *The Linguistics Worldview: Ethnolinguistics, Cognition, and Culture*, (ed.) A. Głaz, D. S. Danaher, Przemysław Łozowski, London, 161–175.
- BARTMIŃSKI JERZY 2014, Narracyjny aspekt definicji kognitywnej, *Narracyjność języka i kultury*, red. D. Filar, D. Piekarczyk, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 99–115.
- BARTMIŃSKI JERZY 2016, O aktualnych zadaniach etnolingwistyki, *Etnolingwistyka*, t. 28, 7–29.
- BARTMIŃSKI JERZY, CHLEBDA WOJCIECH 2008, Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów?, *Etnolingwistyka*, t. 20, 11–27.
- BARTMIŃSKI JERZY, CHLEBDA WOJCIECH 2013, Problem konceptu bazowego i jego profilowania - na przykładzie stereotypu EUROPY, *Etnolingwistyka*, t. 25, 69–95.
- BARTMIŃSKI JERZY, GRZESZCZAK MONIKA 2010, Der Begriff ODPOWIEDZIALNOŚĆ im semantischen Netz des Polnischen (zwischen dem Objektivismus der rechtlichen Relationen und dem subjektiven Pflichtgeföhl), *Wahrheit, Recht, Verantwortung. Norm- und Wertbegriffe im interkulturellen Kontext. Akten der internationalen Arbeitsstagung "Normen und Wertbegriffe in der Verständigung zwischen Ost- und Westeuropa"*, 20–21. März 2009 in Bukarest, București, 79–113.
- BARTMIŃSKI JERZY, LAPPO IRINA, MAJER-BARANOWSKA URSZULA 2002, Stereotyp Rosjanina i jego profilowanie we współczesnej polszczyźnie, *Etnolingwistyka*, t. 14, 105–151.
- BARTMIŃSKI JERZY, MAZURKIEWICZ-BRZOZOWSKA MAŁGORZATA 1993, Lud. Profile pojęcia i ich konteksty kulturowe, *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne*, red. Jerzy Bartmiński, Małgorzata Mazurkiewicz-Brzozowska, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 213–230.
- BARTMIŃSKI JERZY, NIEBRZEGOWSKA STANISŁAWA 1994, Stereotyp słońca w polszczyźnie ludowej, *Etnolingwistyka*, t. 6, 95–143.
- BARTMIŃSKI JERZY, PANASIUK JOLANTA 1993, Stereotypy językowe, *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2 *Współczesny język polski*, red. Jerzy Bartmiński, Wrocław: Wiedza o Kulturze, 363–387.
- BARTMIŃSKI JERZY, ŹUK GRZEGORZ 2009, Pojęcie RÓWNOŚCI i jego profilowanie we współczesnym języku polskim, *Etnolingwistyka*, t. 21, 47–67.
- BARTMIŃSKI JERZY, BIELIŃSKA-GARDZIEL IWONA 2015, Polski językowo-kulturowy obraz DOMU i jego profile, *żr. LASiS*, t. 1, 89–121.
- BARTMIŃSKI JERZY, BRZOZOWSKA MAŁGORZATA 2016, *Koncept PRACY we współczesnej polszczyźnie*, *żr. LASiS*, t. 3, 93–128.
- BARTMIŃSKI JERZY, NIEBRZEGOWSKA STANISŁAWA 1994, Stereotyp słońca w polszczyźnie ludowej, *Etnolingwistyka*, t. 6, 95–143.

- BARTMIŃSKI JERZY, NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA STANISŁAWA 2019, *Wolność w polskiej lingwokulturze*, żr. LASiS, t. 4, 181–244.
- BARTMIŃSKI JERZY, ŻUK GRZEGORZ 2009, Pojęcie RÓWNOŚCI i jego profilowanie we współczesnym języku polskim, *Etnolingwistyka*, t. 21, 47–67.
- BIELIŃSKA-GARDZIEL IWONA 2009, *Stereotyp rodziny we współczesnym języku polskim*, Warszawa: SOW.
- BIELIŃSKA-GARDZIEL IWONA 2012, Pojęcie RODZINY i jego profilowanie we współczesnym polskim dyskursie publicznym, *Kategoryzacja dejstvoitel'nosti v jazyke i kul'ture. Meždunarodnyj sbornik naučnych trudov po lingvokul'turologii*, red. E. E. Stefanskij, Samara, 39–56.
- BURSZTA WOJCIECH JÓZEF 2014, Przyleganie do przeszłości, *Konstrukcje i dekonstrukcje tożsamości*, t. 3. *Narracja i pamięć*, red. Ewa Golachowska, Anna Zielińska, 17–38.
- CHARBONIER GEORGES 1968, *Rozmowy z Claudem Lévi-Straussem*, tłum. J. Trznadel, Warszawa: Czytelnik.
- CHLEBDA WOJCIECH 2010, W poszukiwaniu językowo-kulturowego obrazu świata Słowian, *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*, red. W. Chlebda, Opole: Wydawnictwo UO, 7–20.
- CHLEBDA WOJCIECH 2014, O potrzebie mapowania polskiej pamięci/niepamięci zbiorowej, *Konstrukcje i dekonstrukcje tożsamości*, t. 3. *Narracja i pamięć*, red. E. Golachowska, A. Zielińska, 39–47.
- FILAR DOROTA 2013, *Narracyjne aspekty językowego obrazu świata. Interpretacja marzenia we współczesnej polszczyźnie*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- GŁAZ ADAM 1998, Profilowanie pojęć w tekście a jego nieprzekładalność, *Profilowanie w języku i w tekście*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 185–194.
- GRYSHKOVA NINA 2014, Leksem, pojęcie, stereotyp, koncept, znaczenie, idea – propozycja regulacji terminologicznych, *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3. *Problemy eksplikowania i profilowania wartości*, red. I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 21–50.
- GRZEGORCZYKOWA RENATA 2008, *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- GRZESZCZAK MONIKA 2009, Definicja kognitywna pojęcia DEMOKRACJI w języku polskim, *Etnolingwistyka*, t. 21, 69–84.
- GRZESZCZAK MONIKA 2014, Polski Honor w świetle danych ankietowych i tekstowych, *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 2. *Wokół europejskiej aksjofery*, red. J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 237–260.
- GRZESZCZAK MONIKA 2015, *Pojęcie DEMOKRACJI i jego profilowanie w polskim i niemieckim dyskursie publicznym (1989–2009)*, Lublin: Tow. Nauk. KUL.
- KACZAN ANNA, 2005, Obraz anioła i diabła w przysłowia i frazeologizmach, *Humanista wobec tradycji i współczesności. Prace z etnolingwistyki i logopedii*, red. S. Wasiuta, M. Wójcicka, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 71–83.
- KRAWCZUK AŁŁA 2008, Nowe profile ukraińskiego stereotypu Polaka (na podstawie ankietowania studentów lwowskich), *Postscriptum* 1 (1), 147–170.

- LAPPO IRINA 2005, Stereotyp Polaka i jego profilowanie w białoruskim kręgu językowo-kulturowym, *Etnolingwistyka*, t. 17, 113–143.
- LASiS – *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, red. J. Bartmiński: t. 1. *Dom*, red. J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, B. Żywicka, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2015; t. 2. *Europa*, red. W. Chlebda, Lublin-Opole, 2018; t. 3. *Praca*, red. J. Bartmiński, M. Brzozowska, S. Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2016; t. 4. *Wolność*, red. M. Abramowicz, J. Bartmiński, Lublin-Warszawa: Wydawnictwo UMCS, 2019; t. 5. *Honor*, red. P. Sotirov, D. Ajdačić, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2017.
- LEWICKI ANDRZEJ MARIA 1998, Próba profilowania pojęcia „droga” na podstawie idiomyaty zmów języka polskiego, *Profilowanie w języku i w tekście*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 277–288.
- MAJER-BARANOWSKA URSZULA 1988, Stereotyp językowy ‘płaczu’ w polszczyźnie ludowej, *Etnolingwistyka*, t. 1, 101–131.
- MAJER-BARANOWSKA URSZULA 1993, ‘Woda’ – profile pojęcia w polszczyźnie ludowej, *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 277–291.
- MASŁOWSKA EWA 1990, Ludowy stereotyp rzeki – zarys struktury, *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 197–205.
- MAZURKIEWICZ-BRZozowska MAŁGORZATA 1993, PRACA. Wybrane warianty znaczenia słowa we współczesnej polszczyźnie i ich struktura kognitywna, *Nazwy wartości. Studia semantyczne*, red. J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 133–145.
- MASŁOWSKA EWA 1990, Ludowy stereotyp rzeki – zarys struktury, *Językowy obraz świata*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 197–205.
- MASŁOWSKA EWA 2014, Narracyjność symbolu. Ludowe narracje budowane na bazie lunarnej symboliki przejścia, *Narracyjność języka i kultury*, red. D. Filar, D. Piekarczyk, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 239–249.
- MOSIOLEK-KŁosińska KATARZYNA 1998, Profile pojęcia „komunizm” (na podstawie wypowiedzi z okresu kampanii wyborczej 1995), *Profilowanie w języku i w tekście*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 289–304.
- NAGÓRKO ALICJA 2004, Metody kontrastywne a etnolingwistyka (lingwistyka kulturowa), *Multikulturowość, tożsamość narodowa, mniejszości na Węgrzech i w Polsce*, red. E. Fórián, Debreczyn, 23–33.
- NAGÓRKO ALICJA, ŁAZIŃSKI MAREK, BURKHARDT HANNA 2004, *Dystynktywny słownik synonimów*, Kraków: Universitas.
- NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA STANISŁAWA 2014, Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w „Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów”, *Wartości w językowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3. *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 71–102.
- NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA STANISŁAWA 2015, O profilowaniu językowego obrazu świata, *Poradnik Językowy*, nr. 1, 30–44.

- NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA STANISŁAWA 2017, Jakie dane są relewantne etnolingwistycznie?, *Etnolingwistyka*, t. 29, 11–29.
- NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA STANISŁAWA 2019, Róża, *żr. SSiSL*, t. II *Rośliny*, cz. 3. *Kwiaty* (spausdinama).
- NIEMIARA ALEKSANDRA 2009, *Kształty polskiej tożsamości. Potoczny dyskurs narodowy w perspektywie etnolingwistycznej*, Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- PACŁAWSKA EWA 2005, Stereotyp Cygana w słownictwie, związkach frazeologicznych i przysłowiach, *Humanista wobec tradycji i współczesności. Prace z etnolingwistyki i logopedii*, red. S. Wasiuta, M. Wójcicka, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 61–69.
- RAK MACIEJ 2015, *Kulturemy podhalańskie*, Kraków: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- SLSJ - *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*, Wrocław: Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego, 1980.
- SSiSL - *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1 *Kosmos*. Koncepcja całości i redakcja Jerzy Bartmiński, zastępca redaktora Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, cz. 1 *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1996; cz. 2 *Ziemia, woda, podziemie*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1999; cz. 3 *Meteorologia*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2012; cz. 4 *Świat, światło, metale*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2012; t. 2. *Rośliny*, cz. 1. *Zboża*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2017, cz. 2. *Warzywa, przyprawy, rośliny przemysłowe*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2018.
- TAMBOR JOLANTA 2008, *Mowa Górnioślązaków oraz ich świadomość językowa i etniczna*, Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- TRZEBIŃSKI JERZY 1981, *Twórczość a struktura pojęć*, Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- TRZEBIŃSKI JERZY 2002, Narracyjne konstruowanie rzeczywistości, *Narracja jako sposób rozumienia świata*, red. J. Trzebiński, Gdańsk: GWP, 17–42.
- TYLOR CHARLES 2001, *Źródła podmiotowości. Narodziny tożsamości nowoczesnej*, Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- TYRPA ANNA 2006, Etnolingwistyka ludowa, narodowa, porównawcza – koncepcje neofilologów i polonistów, *Etnolingwistyka*, t. 18, 105–116.

Iš lenkų kalbos vertė
MONIKA BOGDZEVIČ

Explicating Cultural Concepts

Summary

Ethnolinguistics deals with collective identities and reality-interpreting narratives. Collective identity (beliefs, values, and their symbolisations shared by a community) is defined as a mental construct, access to which can be obtained through complementary and linguistically “externalised” images. Inquiry into identity is the most effective when it is concerned with language, both in the narrower sense of linguistic structure and textual narratives, and in the broader semiotic sense. Whichever option is selected, the important issues to be addressed include the linguistic phenomena that make up identity, the methodology of identity research, as well as the data on the basis of which collective identity can be reconstructed.

In this study, attention is paid to narrative linguistic phenomena: language is viewed as a most human phenomenon and a significant social fact that contributes to the construction of collective identity. The notion of “reality-interpreting narratives” pertains to subjectivised stories of the world, more or less stable judgements, stories that interpret reality and assume the shape of cognitive definitions.

In the course of thirty years of work on and with the cognitive definition, two types of ethnolinguistic description have emerged: holistic (integrated) and separated (isolated). The former is preferred in the *Dictionary of Folk Stereotypes and Symbols*, the latter in the *Axiological Lexicon of Slavs and Their Neighbours*. Both types of description reveal the functioning of images (stereotypes/concepts) in a network of relationships that allows one to capture the system of values that underlies the languages and cultures being studied. These relationships are here illustrated with the Polish images of *RÓŻA* ‘rose’ and *WOLNOŚĆ* ‘freedom’.

KEYWORDS: ethnolinguistics, cultural concept, stereotype, cognitive definition

---